

**Gazdálkodástani
Doktori Iskola**

TÉZISGYŰJTEMÉNY

Köves Alexandra

**Vissza a jövőből: A fenntartható foglalkoztatás definiálása backcasting
módszer segítségével**

című Ph.D. értekezéséhez

Témavezető:

Pataki György, Ph.D
egyetemi docens

Budapest, 2014

TÉZISGYŰJTEMÉNY

Köves Alexandra

**Vissza a jövőből: A fenntartható foglalkoztatás definiálása backcasting
módszer segítségével**

című Ph.D. értekezéséhez

Témavezető:

Pataki György, Ph.D
egyetemi docens

© Köves Alexandra

Tartalomjegyzék

1. Kutatási előzmények és a téma indoklása	4
2. Felhasznált módszerek	5
3. Az értekezés eredményei.....	7
3.1. A szakirodalmi áttekintés hozzáadott értéke a fenntartható foglalkoztatás definiálásához.....	7
3.2. A magyar backcasting kutatás hozzájárulása a fenntartható foglalkoztatás definiálásához.....	9
3.3. Szakpolitikai ajánlások.....	12
3.4. Módszertani eredmények	14
3.5. Személyes reflexió	15
4. Főbb hivatkozások	16
5. A témakörrel kapcsolatos saját (illetve társszerzős) publikációk jegyzéke	18

1. Kutatási előzmények és a téma indoklása

Jelen doktori disszertáció a fenntartható foglalkoztatás fogalmának tisztázásához kíván hozzájárulni a főáramú gazdasági paradigmákon túl. Annak ellenére, hogy jelenlegi világunkban érezhetően tapasztaljuk a neoklasszikus közgazdaságtani elméletek ökológiai és társadalmi korlátait, mind a kutatók, mind a szakpolitikai szakértők és döntéshozók a megoldásokat továbbra is ezeken a paradigmákon belül keresik anélkül, hogy az elméletek mögött lévő alapvetéseket komolyan megkérdőjeleznék. A disszertáció elméleti háttereként szolgáló ökológiai közgazdaságtan olyan kutatási terület, amely a megszokott keretként szolgáló főáramú elméleteken túl keresi a környezet eltartóképeségét, és a társadalmi igazságosságot is tiszteletben tartó gazdasági működés alapelveit.

Egyrészt a 'fenntartható foglalkoztatás' fogalomként nem gyakran jelenik meg a tudományos szakirodalomban, másrészt viszont közvetve vagy közvetlenül a fenntarthatóságról szóló diskurzusokban rendkívül gyakran bukkan fel a foglalkoztatás kérdésköre. A dolgozat szakirodalmi áttekintése megpróbálja összegyűjteni és összerendezni azokat az elméleteket, amelyek a tudományos írásokban a fenntartható foglalkoztatás ismérveit jelenthetik. A disszertáció második része azt elemzi, hogy egy magyar kísérlet során, - amely egy részvételi módszereken alapuló, jövőorientációs, átmenetmenedzsment eszközt, a backcastingot használta - a résztvevők hogyan vizionálták a fenntartható foglalkoztatást, és milyen szakpolitikai eszközöket javasoltak annak eléréséhez.

Mivel a főáramú paradigmákon túl nincsenek elterjedt alapvetések vagy validált elméletek a fenntartható foglalkoztatásról, az értekezés célja nem az, hogy bármilyen elméletet bizonyítson vagy cáfoljon. Abduktív kutatásként sokkal inkább felfedezi a terület körvonalait azáltal, hogy az érintettek témához kapcsolt jelentéstartalmait azonosítja. Az ilyen abduktív kutatás különösen jól illeszkedik olyan témákhoz, amelyről korlátozott tudásunk van, és így a kutató támaszkodhat az érintettek mentális modelljeire. Ebben a kutatásban az érintetteket a backcasting workshopokon résztvevő személyek jelentik. A kutatás abduktív természetű nem kívánja meg a hipotézisek felállítását, azonban a kutatási kérdések pontos megfogalmazása kiemelkedően fontos. Jelen dolgozat kutatási kérdései arra vonatkoznak, hogy a) mi a fenntartható foglalkoztatás; b) milyen elemei vannak a fenntartható foglalkoztatásnak; és c) milyen szakpolitikai beavatkozások vezethetnek egy ökológiailag és társadalmilag fenntartható foglalkoztatás irányába. Az a tény, hogy a kutatás elméleti háttereként az ökológiai közgazdaságtan szolgál, egyben azt is jelenti, hogy a kutatási kérdésekre olyan

válaszokat keresünk, amelyek figyelembe veszik egyrészt az erős környezeti fenntarthatóság követelményeit; másrészt a társadalmi igazságosság kritériumait; harmadrészt pedig nem növekedés-központú gazdasági paradigmán belül mozognak. A kutatás végső célja, hogy új perspektívákat nyisson azzal kapcsolatban, hogy hogyan lehet a környezetterhelés, a társadalmi szakadék szélesedése, a társadalmi dezintegráció, valamint a gazdasági válságok negatív spiráljából kitörni azáltal, hogy a foglalkoztatáspolitikai területén alternatív megoldásokat keresünk. A kutatás erős szakpolitikai fókusza remélhetőleg nem csak a tudományos érdeklődés, hanem a szakpolitikai döntéshozók számára is szolgálhat tanulságokkal.

2012 folyamán részt vehettem egy alternatív gazdasági szakpolitikák feltárására irányuló, a Nemzeti Fenntartható Fejlődési Tanács (NFFT) megrendelése által megvalósuló kutatásban. Annak ellenére, hogy folyamatos a tudományos diskurzus arról, hogy lehet-e és kell-e alternatív gazdasági megoldásokban gondolkodni, a konkrét megvalósítási javaslatok szinte mindig megrekednek az elméleti szinteken. Az NFFT arra volt kíváncsi, hogy valóban le lehet-e fordítani a főáramtól eltérő elméleteket konkrét, operacionalizálható szakpolitikai megvalósítási lehetőségekre, és ha igen, akkor hogyan. Mivel arra sem idő, sem erőforrás nem állt rendelkezésre, hogy a gazdaságpolitika teljes spektrumát lefedje a kutatás, a kutatók a gazdaságpolitikát a foglalkoztatáspolitikai területére szűkítették le. A választás azért esett erre a részterületre, mert az egyrészt igen akut problémákkal szembesül, másrészt pedig magában foglal gazdasági, társadalmi, egyéni és technológiai aspektusokat, amely jól leképezi a gazdaságpolitika kiemelten komplex rendszerét. A kutatásban való részvétel nekem személyesen különleges lehetőség volt, hiszen a szakmai múltam jelentős részében a foglalkoztatáspolitikai területén tevékenykedtem, és ebben a kutatásban felmerülő eredmények sokban járulhattak hozzá a doktori disszertációm kutatási kérdéseinek megválaszolásához is.

Az NFFT kutatás választott módszereként szolgált – vélhetően először Magyarországon - a backcasting. Annak ellenére, hogy sem a backcasting kutatás, sem jelen dolgozat alapvetően nem módszertani jellegű, érintőlegesen módszertani hozadéka lehet az, hogy egy relatíve újonnan kifejlesztett, és Magyarországon még nemigen ismert technikát használ.

2. Felhasznált módszerek

Annak érdekében, hogy a fenntartható foglalkoztatáshoz hasonló komplex témákat új perspektívákból lehessen megközelíteni, új módszerekre és új szemléletekre is szükség van.

Ez az oka annak, hogy ebben a dolgozatban nem csak az alapvetések, hanem maga a kutatási technika is még kevésbé felfedezett területekre téved.

A backcasting a normatív scenárióalkotás jövőkutatási módszerei közé tartozik, amely társadalmi szerveződések (legyen az egy vállalat, egy város, vagy akár egy egész társadalom) lehetséges jövőképeit tárja fel. A módszer újdonsága abban rejlik, hogy ahelyett, hogy a jelenlegi helyzetet használná kiindulópontként egy várható jövő előrejelzéseként, inkább egy ideális normatív jövőkép kialakításával kezdi, és ezt a képet köti össze - az időben visszafelé haladva – a jelennel, és azonosítja azokat a lépéseket, amelyek elvezethetnek az elképzelt jövőhöz. A technika angol elnevezése is erre utal, amikor az 'előre' (fore/casting) előtagot a 'vissza' (back/casting) előtagra cseréli. A módszer azt feltételezi, hogy a jelenlegi gondolkodásmódunk, illetve a jelenkor bezáródó hatásai hátrányosan befolyásolhatják azokat a cselekvéseket, amelyeket hajlandóak vagyunk most megtenni. Ebből kifolyólag a szereplők jövőképe is komoly hatással van cselekedeteinkre. Ebben jelentősen különbözik az előrejelzés alapvetéseitől. Egy másik fontos eltérés a szereplők megítélése. Míg az előrejelzés azt feltételezi, hogy a szereplők egyszerűen sodródnak a külső trendekkel, és eseményekkel, a backcasting arra épít, hogy a szereplők maguk is mozdulhatnak bizonyos jövők felé, és visszacsatolási folyamatok során a cselekvés és a jövőkép szüntelen kölcsönhatásban vannak, így mind a cselekvések, mind a jövő irányai befolyásolhatóak.

A backcasting olyan környezeti feltételek között igazán hatékony, ahol a jövő bizonytalan, az érintett heterogén rendszerek bonyolultak, és a jelenlegi trendek alapján megjósolható kimenetek elfogadhatatlanok. Ilyen gyorsan változó ökológiai, technológiai és társadalmi környezetben a kimenetek befolyásolása folyamatos társadalmi tanuláson keresztül történhet csak meg. A backcasting tehát leginkább akkor szükséges, amikor a rendszerszintű innovációk nélkülözhetetlenek ahhoz, hogy jelenlegi trendektől elszakadjunk. Éppen ezért a backcasting multidiszciplináris, többdimenzionális és többszintű megközelítése általában jól illeszkedik a fenntarthatósági témákhoz. Összességében elmondható, hogy ez a normatív megközelítés alkalmas arra, hogy hosszabb időtávon, széles tématerületeken olyan alternatív jövőképeket generáljon, amely túllép a főáramú kereteken. A kutatási módszer kvalitatív és abduktív természete pedig lehetővé teszi, hogy korlátozott nagyságú – a társadalom csak egy részszegeként lefedő - mintán is érvényes következtetéseket lehessen levonni. A fent leírt indokok alapján a backcasting megfelelő technika a fenntartható foglalkoztatás témakörének mélyebb megértéséhez.

Az előző fejezetben említett NFFT kutatási projekt egy backcasting workshop szervezését tette lehetővé. Ezen a workshopon 17 szakértő vett részt négy különböző területről (üzleti élet, akadémiai szféra, közigazgatás, civil szektor). A szakértők mindannyian valamilyen szalon kötődtek a foglalkoztatás témaköréhez, azonban szakmai múltjuk okán a csoport átlagéletkora 46 év volt. Annak ellenére, hogy már ez a műhely is jelentős tapasztalatokat hozott a munka fenntartható világáról szóló vízió kidolgozásához, a kutatók saját erőforrásaikat felhasználva egy másik backcasting kör lebonyolításáról is döntöttek. Ez részben saját kutatói kíváncsiságukból eredt, részben pedig abból, hogy az első workshop résztvevői is felvetették a műhelymunka után, hogy igazán jó lenne látni, hogy egy másik összetételű, - lehetőség szerint fiatalabb – érintetti kör milyen eltérő vízióval rendelkezik. Így a második backcasting kör jelen kutatás érvényességi tartományát is tágíthatja, hiszen ugyanazzal a módszerrel két különböző összetételű panel eredményeit is elemezni lehet. Mivel az első körben inkább a foglalkoztatás oldaláról közelítő szakértők vettek részt a backcasting kísérletben, a második workshopra egy fiatalabb generációt és a fenntarthatósági szempontokat inkább megjelenítő, „zöld gondolkodású” résztvevőket vontunk be. A második műhelymunkán 14 Master szinten humán ökológia vagy regionális és környezetgazdaságtan szakos hallgató vett részt, így az átlagéletkor az előzőhöz képest húsz évvel csökkent. Míg a szakértői panel 2012 márciusában, addig a hallgatói panel 2013 januárjában vett részt a workshopokon.

A két workshop deliberációi, és végeredményei kellő mennyiségű adatot szolgáltatott ahhoz, hogy elemzésük hozzásegítsen a munka fenntartható világa normatív jövőképeinek azonosításához. Ezáltal a két workshop kvalitatív adatelemzése, és a csoportok kialakult jövőképeinek összehasonlítása értékes hozzájárulás lehet a fenntartható társadalomba történő átmenet foglalkoztatási szempontjairól szóló tudományos diskurzushoz.

3. Az értekezés eredményei

3.1. A szakirodalmi áttekintés hozzáadott értéke a fenntartható foglalkoztatás definiálásához

Mind a fenntarthatóságról szóló diskurzusok; mind a környezeti mozgalmak rendkívül szerteágazóak, és különböző paradigmák széles körét tárják elénk. Ha a fogalom mögött meghúzódó alapvetéseket és hangsúlyokat megváltoztatjuk, a fenntartható foglalkoztatás fogalmát rendkívül eltérően határozhatjuk meg. A fenntartható foglalkoztatás konkrét definíciójáról szóló szakirodalom jelenleg még csekély, és a fenntarthatóság és foglalkoztatás összefüggéseit részleteiben tárgyaló szakirodalom sem terjedelmes. Azonban rendkívül sokan

említik a foglalkoztatás fontosságát a környezeti fenntarthatóságért folytatott küzdelemben. Az értekezés első része megpróbál áttekintést adni arról, hogy milyen irányzatok jelennek meg az elérhető szakirodalomban. Annak érdekében, hogy az eltérő irányzatokat és paradigmákat egymástól meg lehessen különböztetni, a szakirodalmi feldolgozás négy környezeti szempontú kategóriába sorolja a felmerülő témákat: szabadpiaci; intézményi; bio-environmentalista; és társadalom-orientált zöld. A négy kategóriát két főbb paradigma mentén mutatja be: a szabadpiaci és intézményi gondolatok a főáramon belül; míg a bio-environmentalista, és társadalom-orientált zöld elméletek a radikális változás paradigmán belül jelennek meg.

A szakirodalmi áttekintés is abból a szempontból tárgyalja a fenntartható foglalkoztatásra vonatkozó elméleteket, hogy azok mennyire illenek az erős környezeti fenntarthatóság, a társadalmi igazságosság és a nem növekedés-orientált gazdasági szempontjaihoz. Így azon irányzatok esetében, ahol ezek kritériumai nem érvényesülnek, a kritikai megközelítéseket is bemutatja a dolgozat. Ezáltal az áttekintés arra is felhívja a figyelmet, hogy a fenntartható foglalkoztatás és a fenntartható környezet közötti összefüggésekről szóló diskurzusok mögött rendkívül eltérő fenntarthatósági értelmezések is léteznek.

A jelenlegi főáram célja, hogy a megszokott működési mechanizmusok környezetbarátabbá tételével fenntartsa a status quot. A főáramú megközelítések szerint a technológia fejlődése által lehetővé válik mind a gazdaság növekedési pályán tartása, mind a teljes foglalkoztatás ideáljának megvalósítása. A szabadpiaci elméletek követőinek központi elképzelése, az ökohatékonyságot előtérbe helyező ökológiai modernizáció azonban csak a gyenge környezeti fenntarthatóság feltételeinek felelnek meg. Ugyanakkor rendkívül keveset foglalkoznak mind a társadalmi, mind a környezeti igazságosság kérdéskörével. Az intézményi elméleteket követők - a szabadpiaci megközelítésekkel szemben – már nem hagyják a fenntarthatósági problémák megoldását a piacokat irányító „láthatatlan kézre”, hanem határozott intézményi beavatkozásokat sürgetnek. Annak ellenére, hogy elfogadják, hogy az általuk szorgalmazott ökológiai adóreformok, munkabiztonsági és környezetvédelmi előírások beavatkoznak a szabad piacok működésébe, ezeket a beavatkozásokat mégis elengedhetetlennek tartják az állampolgárok és a környezet védelme érdekében. Ezen felül hangsúlyt helyeznek a társadalmi kohézió kérdéskörére például a szociális gazdaság támogatásával, vagy közmunkaprogramok szervezésével azok számára, akik teljesen kiszorultak az elsődleges munkaerő-piacról. Ugyanakkor a megoldásokat ők is a növekedés ösztönzésében keresik, és nem foglalkoznak a környezeti és anyagi javak igazságos elosztásának kérdéskörével sem.

A radikális változás paradigmán belül a bio-environmentalisták azt a nézőpontot képviselik, hogy a népességszám jelentősen túllépte a környezet eltartókéességét, így a megoldások a népességszabályozás és az egy főre jutó fogyasztás radikális csökkentésében keresendők. Annak ellenére, hogy ezek az elméletek megfelelnek az erős környezeti fenntarthatóság kritériumainak, és nem növekedés-központú megoldásokban gondolkodnak, teljesen figyelmen kívül hagyják a társadalmi fenntarthatóság szempontjait. Az értekezés keretében szolgáló fenntarthatósági értelmezéseknek leginkább a társadalom-orientált zöldek elméletei felelnek meg, hiszen azt feltételezik, hogy az erős környezeti fenntarthatóság és a társadalmi fenntarthatóság szempontjai jól kiegészíthetik egymást egy nem növekedés-központú gazdasági modellben is. A társadalom-orientált zöldek szembeszállnak a status quoval, és leginkább a főáramú paradigmákon kívül gondolkodnak. Nem fogadják el, hogy az ökohatékonyság javítása önmagában elég lehet a fenntarthatóság eléréséhez, és mind a gondolkodásmód, mind az intézmények, mind a szakpolitikai stratégiák újraértelmezését követelik. Megközelítéseikben megjelennek az emberi szükségletek újradefiniálásának; a közösségi kapcsolatok újraépítésének; a munka-magánélet egyensúly helyreállításának; valamint az öko-lokalizmus és bio-regionalizmus megteremtésének irányai.

3.2. A magyar backcasting kutatás hozzájárulása a fenntartható foglalkoztatás definiálásához

Amikor a két - háttérben jelentősen eltérő - csoportnak megadatott a lehetőség, hogy víziót készítsen a fenntartható munka világának ideális jövőjéről, meglepően hasonló jövőképet rajzoltak fel. Mindkét csoport résztvevői a fenntartható foglalkoztatás víziójában meghaladták a teljes foglalkoztatás ideálját, és egy olyan jövőt képzeltek el, ahol az emberek nem megélhetési kényszerből dolgoznak, hanem azért, mert a munka mind saját, mind közösségük jóllétéhez hozzájárul. A jóllétet nem kizárólag anyagi értelemben határozták meg, hanem beleértették többek között az önfejlődést; az önmegvalósítást; a családi és közösségi kapcsolatokra szánt elegendő időt; és az egészséges környezethez történő hozzáférést is. Megközelítéseikben kiszélesítették a munka formáit a mainál jóval tágabb értelmezésre, és teljesen szakítottak a 40 órás fizetett munkahét, mint a foglalkoztatás legelfogadottabb formájának koncepciójával. A résztvevők szintén hittek abban, hogy a helyi termelési és fogyasztási láncok létrejöttével a foglalkoztatás helyzete is radikálisan javulhat. A technológiai fejlődésre úgy tekintettek, hogy az jelentősen tudja támogatni az előzőekben említett változásokat, hiszen a fenntartható foglalkoztatás jövőképében a technológia által

elért termelékenységnövekedést nem munkanélküliségre, hanem a közösségért és az önmegvalósítás érdekében végzett munkára fordítják át.

A backcasting kutatási eredményei azt hangsúlyozták, hogy az ökológiai és foglalkoztatási problémák egyidejű megoldása érdekében a szükségletek kielégítésének az egyéni fogyasztáson túl, ki kell terjednie olyan szükségletek kielégítésére, mint például az értelmes munkavégzés. A víziók elemei Sen (1995) képességszemléletével is összhangban álltak, mivel a szükségletek közötti eltéréseket is figyelembe vették, és arra fókuszáltak, hogy az életminőséget nem kizárólag anyagi jövedelem által, hanem más eszközökkel is befolyásolni lehet. Ezáltal a backcasting víziók szinte reprodukálták a legtöbb „boldogságkutatás” eredményét, miszerint az emberi boldogság három fő tényező függvénye: pozitív érzelmek, értelmes élet és elmélyült tevékenységek. Mivel a munka világának mindháromhoz komoly köze van, így aligha meglepő, hogy a lezajlott diskurzusok nagy része arról szólt, hogy hogyan lehet a „jó munkán” keresztül ezekben a legnagyobb hasznosságot elérni. Gardner, Csíkszentmihályi és Damon (2001) négy kulcsfontosságú elemet állapítanak meg a „jó munka” eléréséhez: önfejlődés, etika, demokrácia, és oktatás. Ugyan eltérő mértékben, de mindkét csoport jelentős időt szentelt mind a négy itt felsorolt tényezőnek, így a víziók részét képezik mind az oktatás, mind a demokrácia újfajta megközelítései is. Ez is megmutatja, hogy a jelenleg egymástól elkülönülő szakpolitikák mentén rendkívül nehéz a fenntartható foglalkoztatás megteremtéséről beszélni.

A víziók alátámasztották a társadalom-orientált zöldek azon elméleteit, miszerint a fenntartható foglalkoztatás elsősorban nem a munkaerő-piac keresleti és kínálati oldalának „zöldítéséről” szól, hanem nagymértékben függ az elméletek mögött meghúzódó emberképtől. A backcasting workshopok során létrejött diskurzusok, a víziók elemei, valamint a javasolt szakpolitikai lépések jelentősen túlmutatnak a homo oeconomicus emberképen, hiszen a mögöttes tartalomban éppúgy megjelenik a homo sociologicus, homo reciprocans, homo ludens, homo habilis, homo moralis vagy éppen a homo politicus, mint a homo oeconomicus. A felvetések azonban nem arról szólnak, hogy teljesen tagadjuk meg a bennünk élő önérdékkövető, és racionális döntéshozó képét, hanem arról, hogy a jövőben ne építsünk egy egész globális társadalmat és gazdaságot emberképünk egyetlen elemére. Amint - a résztvevőkhöz hasonlóan – megengedjük magunknak, hogy beengedjünk az emberekről alkotott véleményünkbe más aspektusokat is, a közös társadalmi értékek és alapelvek újradefiniálása, valamint a társadalmi intézmények újrakonfigurálása lehetővé válik.

Korten (2009) szerint az egészséges, élő rendszerek dinamikus, befogadó, önálló helyi közösségeket foglalnak magukba, amelyek azonban áthatolható határokkal rendelkeznek. Az élő organizmusok megtalálják az egyensúlyt az egyéni és kollektív szükségletek és érdekek között. Segítik a diverzitás kialakulását, megosztják a tudást; valamint nagy értéket szentelnek a mértéktartásnak, reciprocitásnak, valamint együttműködésnek. Végül pedig optimalizálják az anyag- és energiafelvételüket abban a mikrokörnyezetben, amelyben élnek (Korten, 2009). Annak ellenére, hogy a backcasting panelek tudatosan soha nem reflektáltak az öfenntartó, organikus rendszerek alaptulajdonságaira, mégis a fenntartható foglalkoztatás vízióiban rendkívül sok elem mögött ösztönösen megjelennek a fenti kritériumok. Így a résztvevők komoly figyelmet szenteltek az egymástól való függések tiszteletben tartásának, amely nem csak a biológiai, de a társadalmi kontextusokban is létezik.

A workshopokon megfogalmazott víziók határozott hasonlóságot mutatnak a társadalom-orientált zöldek szakirodalmában megjelenő elemekkel (pl. a szükségletek újradefiniálása, a közösségi kapcsolatok újraépítése, a munka-magánélet egyensúlyának megteremtése, vagy éppen az öko-lokalizmus létrejötte). Szintén hasonlóságokat lehet felfedezni a szakpolitikai beavatkozásokra tett javaslatok között (pl. helyi termelési és fogyasztási láncok támogatása; a szociális gazdaság kiépítése; atipikus foglalkoztatási formák bevezetésének könnyítése; a háztartási munka, az otthoni ápolás, valamint a tanulás munkaként történő elfogadtatása; vagy éppen a feltétel nélküli alapjövedelem bevezetése). A legfontosabb közös pont azonban az, hogy mindkettő elengedhetetlennek tartja a munka fogalmának újradefiniálását, valamint a teljes foglalkoztatás illúziójával történő szakítást. A társadalom-orientált zöld szakirodalom, és a backcasting résztvevők közötti azonosság több okra is visszavezethető. Az egyik, hogy vélhetően a gazdasági, környezeti, és társadalmi hármasság okait hasonló tényezőkben látják, így ha megadatik a lehetőség, hogy elhagyják a megszokott paradigmák kereteit, a kitörési pontokat is hasonlóan azonosítják. Egy másik magyarázat lehet, hogy a főáramú paradigmák gyengülnek, és az, amit ma még alternatív irányzatnak tekintünk, sokkal jobban áthatja gondolkodásunkat, mint előre feltételeznénk. Így azok irányai és céljai már nem tűnnek egyáltalán elérhetetlennek. Ez utóbbit támaszthatja alá az a tény is, hogy a víziók sok elemének az alapja már ma is létezik. A szociális gazdaság ma is alternatívát jelent azoknak, akik kiszorulnak az elsődleges munkaerő-piacról. Nem-monetarizált alapon működő helyi cserekereskedelmi hálózatok – ha még elvétve is, de – működnek. Az atipikus foglalkoztatás jogi háttere többé-kevésbé rendelkezésre áll, és a cégek egy kis hányada él is a lehetőséggel. A legnagyobb akadálya annak, hogy ezek a megoldások valóban elterjedhessenek az, hogy

mind gazdasági, mind politikai rendszerünk még ragaszkodik bizonyos előfeltevésekhez. Ezen előfeltevések elvetése, vagy legalább megkérdőjelezése utat nyithatna az ökológiai és foglalkoztatási érdekek könnyebb összeegyeztethetősége előtt. A hasonlóságok harmadik oka lehet (és ez egyben azt is megmagyarázhatja, hogy miért hasonlít ennyire a két csoport víziója), hogy a mélyben rejlő emberi vágyak, és az ideális esetben ezeket a vágyakat kielégítő utak kognitív térképe hasonló.

Végezetül érdemes rápillantani az ökológiai közgazdaságtanban megjelenő fenntartható foglalkoztatást érintő elméletek, és a backcasting eredmények viszonyára. Annak ellenére, hogy az ökológiai közgazdaságtan képviselői között sincsen feltétlen egyetértés a fenntartható foglalkoztatás pontos elemeit illetően, bizonyos irányzatok elég jól kirajzolódnak. A legalapvetőbb kiindulópont, hogy a gazdasági növekedés önmagában nem oldhatja meg sem a környezeti fenntarthatóság, sem a foglalkoztatás kérdéskörét. A jóllét nem lehet kizárólagosan az anyagi fogyasztás növekedésének feltétele, hanem jelentősen közrejátszanak olyan tényezők, mint az egészséges környezethez való hozzáférés vagy az értelmes munkavégzés. Így az emberi szükségletek újradefiniálása elősegítheti a munka fogalmának újradefiniálását. A foglalkoztatás fogalma nem korlátozódhat kizárólag a 40 órás fizetett munkahétre, hanem széles körben szükséges elterjeszteni a „kevert munka” (Nierling, 2012) koncepcióját. Ebben a fizetett munkát olyan nem-fizetett és nem intézményesített munka egészíti ki, amely egyrészt a személyes önmegvalósítást, másrészt a közösségi célok megvalósítását szolgálja. Így a közösségben, és közösségért végzett munka nem a gazdaság periferiáján létező önkéntes tevékenység, hanem annak szerves része. A fenntartható foglalkoztatás nem csak a teljes foglalkoztatás ötletével, hanem a korlátlan globalizáció és mobilitás eszményével is szakít, és a helyi közösségek globális hálózatába helyezi el magát. Így a fentiek által megvalósíthatóvá válik, hogy a környezeti és foglalkoztatási célok egymást erősítve, és nem egymást gyengítve valósuljanak meg. Ezt az érvrendszert a backcasting empíria is megerősítette.

3.3. Szakpolitikai ajánlások

Az értekezés szakpolitikai kontextusa miatt mind a szakirodalmi áttekintés, mind a backcasting eredmények számos szakpolitikai ajánlást is tartalmaznak. (A két panel résztvevői összesen 157 szakpolitikai lépést javasoltak.) A szakpolitikai beavatkozásokra vonatkozó főbb megállapítások ebben a tézisgyűjteményben is említést érdemelnek.

Ma Magyarországon a foglalkoztatásról szóló politikai diskurzusok három fő irányzatra fókuszálnak: a munkaerő-piac rugalmasságának biztosítása; a közmunkaprogramok; valamint kisebb mértékben a zöld foglalkoztatás erősítése. A szakpolitikai beavatkozások nagy része a munkaerő-piac kínálati oldalának javítására koncentrál főként képzések és munkaerő-piaci szolgáltatások biztosításával; valamint az egyre szűkülő elsődleges munkaerő-piacról kiszorult álláskeresők számára szervez közmunka lehetőségeket. A politikai retorikában gyakran jelenik meg a „munkaalapú társadalom” koncepciója, valamint célként a teljes foglalkoztatás elérése. Ez a kutatás azt mutatta meg, hogy a fenntartható foglalkoztatás esetében szükséges ezeknek a morális és gazdasági alapvetéseknek revideálása, valamint új értékrendek kialakítása. A foglalkoztatáspolitikai jelenleg a gazdaságpolitika alá van rendelve, azonban néha keveredik a szociálpolitikával, és legrosszabb esetben korlátozódik a közmunkaprogramok szervezésére. Ez az alárendelt szerep jól mutatja a prioritásokat is: az emberekre leginkább eszközként tekint, és a foglalkoztatáspolitikai elvesztette azt a fókuszot, miszerint célja lehetne a társadalom támogatása egy jobb életminőség elérésében. A backcasting kutatás éppen arra mutatott rá, hogy amint ezt a fókuszot vissza lehet helyezni az egyéni és kollektív jóllét biztosítására, egy sor lehetséges foglalkoztatáspolitikai beavatkozás lehetősége nyílik meg.

Annak ellenére, hogy a döntéshozatal európai szintje is leginkább a gazdasági növekedést fogalmazza meg elsődleges célként (például az EU2020 stratégiában), mégis megjelennek olyan beavatkozások, mint a szociális gazdaság erősítése; a háztartási és ápolási munka foglalkoztatásként történő elismertetése; közösségépítés és a civil szektor erősítése; vagy a vállalati társadalmi felelősségvállalás; és a társadalmi párbeszéd elősegítése. Még akkor is, ha az említett beavatkozások mögött meghúzódó logika valamelyest eltér a kutatásban megjelenített logikától, ezek olyan szakpolitikai irányok, amelyekre lehet építeni a fenntartható foglalkoztatás víziója felé történő elmozdulás során.

A kutatás egy másik erőteljes üzenetet is hordoz a döntéshozók felé. Annak ellenére, hogy a magyarok az aktív állampolgárság területén szinte minden összehasonlításban a sor végén helyezkednek el, mindkét csoport erős igényt jelenített meg a valódi társadalmi párbeszédben történő részvétellel kapcsolatban. Olyan részvételi technikák, mint amilyen például a backcasting, szolgálhatnak első lépésként a valós állampolgári bevonás felé, főként akkor, ha azok eredményeit a döntéshozók valóban megfontolják. A fenntartható foglalkoztatás témakörében megjelennek olyan ellentmondásokkal terhelt témák, mint például a feltétel nélküli alapjövedelem bevezetése. Ilyen komplex kérdéseket érdemes lehet nyílt társadalmi

párbeszéd keretében napirendre tűzni annak érdekében, hogy egyrészt elinduljon egy széleskörű társadalmi vita, másrészt kiderüljön, hogy – többszemponú és torzítatlan információk fényében - a társadalom mennyire áll készen bizonyos intézkedések elfogadására.

3.4. Módszertani eredmények

Annak ellenére, hogy ez a kutatás alapvetően nem módszertani irányultságú, mégis a backcasting módszer újszerűsége a magyar kontextusban megkívánja, hogy a dolgozat tartalmazzon néhány reflexív módszertani következtetést. A magyar kísérlet a részvételi, útvonal-orientált backcasting kategóriájába sorolható be. A módszer részvételiségének értékelésekor fontos elismerni, hogy a kutatás kísérleti jellegét a kutatók mindvégig hangsúlyozták a résztvevők felé. Így annak ellenére, hogy a szakértői panel esetében az eredmények valódi döntéshozókhoz is eljutottak, a hozzájárulásukat nem érezhették kiemelten jelentősnek. Így ezt a kísérletet csak egy valódi részvételi folyamat leképezéseként lehet értelmezni. Az azonban így is levonható, hogy a Habermas féle kommunikatív cselekvés elméletét (Habermas, 1984) alátámasztották a tapasztalatok. A demokratikus döntéshozatalt a kommunikatív cselekvés – a megfelelő körülmények biztosítása mellett – támogatni tudja, hiszen nagyon különböző háttérrel és véleménnyel rendelkező személyek is közös nevezőre tudnak jutni, ha elegendő lehetőségük van deliberációra. A workshopok során rendkívül heves viták alakultak ki, és a végén mégis összeállt egy koherens kép a témát érintően. Azonban – ahogyan már említettem – a résztvevők talán nem érezték annyira fontosnak a saját nézőpontjaik elfogadtatását, mint egy olyan éles helyzetben, ahol a döntéshozókat egészen biztosan befolyásolja a folyamat végkimenetele. Az viszont fontos üzenet, hogy eltérő nézetekkel rendelkező személyek is tudtak közös álláspontokat kialakítani.

Ez a backcasting kísérlet csak azt tudta alátámasztani, hogy magasan kvalifikált résztvevők körében kielégítően működik. Arra azonban nincs egyértelmű válasz, hogy egy kisebb tudástőkével rendelkező érintetti csoport esetében működött volna. A résztvevők visszajelezték, hogy a két nap mentálisan rendkívül terhelő volt, és a jelen valóságát hátrahagyni egy jövőbeni vízió kialakítása érdekében, jelentős kognitív kihívást jelentett. Ez azt is jelentheti, hogy a módszer nem feltétlenül működik bármilyen összetételű csoportban. Azt azonban ki lehet jelenteni, hogy ebben az esetben a szakértői panel és a diákokból álló, laikusnak tekinthető panel ugyanúgy működött. Mivel a szakértők felé elhangzott a kérés, hogy ne intézményeket, hanem saját magánvéleményüket képviseljék; valamint az időtáv elég hosszú volt ahhoz, hogy nehéz lett volna bárki számára megjósolni, hogy adott intézmény

érdekei mit kívánnának meg, így kimondható, hogy a módszer éppúgy működik szakértői, mint laikus résztvevőkkel. Ez a tény szélesítheti a bevonható résztvevők körét.

A dolgozat ugyan tartalmazza a kutatás korlátait, általánosságban azonban elmondható, hogy a magyar kísérlet megmutatta, hogy a backcasting hasznos módszer lehet akár társadalomtudományi kutatások technikájaként, akár döntés-előkészítések kiegészítő eszközeként. A módszer teret ad asszociatív és szabadon áramló gondolkodásnak, és a folyamat során létrejövő deliberációk számos komplex összefüggést fel tudnak tárni, amely különböző tudások és hátterek szintéziséből jön létre. Így alkalmas a főáramtól eltérő, alternatív megközelítések kidolgozására, valamint segítheti a döntéshozókat abban, hogy a megszokottól eltérő megoldási módokra hívja fel a figyelmet.

Ahogy az a legtöbb abduktív, kvalitatív kutatásra igaz, itt is el kell fogadni, hogy az eredmények egy korlátozott számú csoport véleményét tükrözik. Ennek ellenére a kutatás megmutatta a kollektív bölcsesség fontosságát is. Rendkívüli gondolkodók, mint Polányi, Beck, Habermas, Csíkszentmihályi, Frankl, Sen olyan kérdéseket tettek fel, és olyan válaszokat találtak, amelyek hihetetlen egyéni rálátásról tanúskodnak a jelenkor társadalmi és pszichológiai kérdéseit illetően. Azonban, amikor két csoport „hétköznapi ember” azzal a lehetőséggel szembesült, hogy korlátok nélkül gondolkodhatnak ugyanezekről a kérdésekről, az általunk oly nagyra tartott tudományos háttér nélkül is rendkívül mély megértésről tettek tanúbizonyságot. Talán ennek a kutatásnak egy járulékos hozadéka lehet, hogy újra felhívja a figyelmet a kollektív bölcsesség érdemeire.

3.5. Személyes reflexió

Az alapvetően optimista meggyőződése, hogy az emberiség alkalmas arra, hogy még a saját gyengeségeit is legyőzze, befolyásolhatta ennek a kutatásnak a kimenetelét. Egészen bizonyos, hogy néhányan a kialakult víziókra, mint utópiára fognak majd tekinteni. Azonban Wright (2012) terminológiájával élve ezek „valós utópiák”, és társadalmunknak komoly szüksége van arra, hogy kiutakat találjon egy láthatóan fenntarthatatlan működési módból. Ezeknek a kiutaknak önmagában már a keresése is tágíthatja a lehetséges megoldásokról alkotott képünket. Ahogy Csíkszentmihályi (1997) fogalmazott, a modern ember tudatossága meghatározza az emberiség jövőjét a harmadik évezredben, és gondolataink, értékrendjeink, valamint fizikai és pszichés cselekedeteink befolyásolják ezt a jövőt. Ez a backcasting kutatás egy olyan gondolat-kísérlet volt, amely rendkívül sok ilyen mentális

energiát fektetett be mind a résztvevők, mind a kutatók részéről annak a reményében, hogy az nem csak a lehetőségeink megértését, hanem a jövőnk újratervezését is segítheti.

4. Főbb hivatkozások

Beck, U. [2007]; *A munka szép új világa* 1st ed., Szeged: Belvedere.

Boström, M. [2012]; A missing pillar? Challenges in theorizing and practicing social sustainability: introduction to the special issue. *Sustainability: Science, Practice, & Policy*, 8(1), pp.3–14.

Bruni, L. & Zamagni, S. [2007]; *Civil economy. Efficiency, Equity, Public Happiness*. Bern, Germany: Peter Lang AG.

Brynjolfsson, E. & McAfee, A. [2014]; *The second machine age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies*. London, UK: W.W. Norton & Company. DOI: 10.1016/S0921-8009(02)00262-8

Clapp, J. & Dauvergne, P. [2011]; *Paths to a green world: the political economy of the global environment* 2nd Edition. Cambridge, MA: Massachusetts Institute of Technology.

Csikszentmihályi, M. [2011]. *A fejlődés útjai – A harmadik évezred pszichológiája*. Budapest, Hungary: Nyitott Könyvműhely.

Csoba, J. [2010a]; *A tisztos munka*. Budapest, Hungary: L'Harmattan Kiadó.

Curtis, F. [2003]; Eco-localism and sustainability. *Ecological Economics*, 46(1), pp.83–102. DOI: 10.1016/S0921-8009(03)00102-2

Daly, H.E. [1977]; *Steady-state economics*. San Francisco: W.H. Freeman.

Funtowicz, S. & Ravetz, J. [2003]; Post-Normal Science. *Internet Encyclopedia of Ecological Economics*, pp.1–10.

Gardner, H., Csikszentmihályi, M. & Damon, H. [2001]; *Good Work: When Excellence and Ethics Meet*. New York: Basic Books.

Habermas, J. [1984]; *The Theory of Communicative Action. Reason and the Rationalization of Society*. Boston: Beacon Press.

Handy, C. [1984]; *The Future of Work: A Guide to a Changing Society*. Oxford, UK: Blackwell.

Hirsch, F. [1976]; *The Social Limits to Growth*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.

Ingebrigtsen, S. & Jakobsen, O. [2012]; Utopias and realism in ecological economics — Knowledge, understanding and improvisation. *Ecological Economics*, 84, pp.84–90. DOI: 10.1016/j.ecolecon.2012.09.015

Jackson, T. [2010]; *Prosperity without growth? The transition to a sustainable economy*. London, UK: Sustainable Development Commission.

Kallis, G., Kerschner, C. & Martinez-Alier, J. [2012]; The economics of degrowth. *Ecological Economics*, 84, pp.172–180. DOI: 10.1016/j.ecolecon.2012.08.017

Kemp, R. & Loorbach, D. [2003]; Governance for Sustainability Through Transition Management. In *EAEPE 2003 Conference, Maastricht, The Netherlands*. pp. 1–27.

Kerkhof, M. Van De & Wieczorek, A. [2005]; Learning and stakeholder participation in transition processes towards sustainability: Methodological considerations. *Social Change*, 72, pp.733–747. DOI: 10.1016/j.techfore.2004.10.002

Khallash, S. & Kruse, M. [2012]; The Future of Work and Work-Life Balance 2025. *Futures*, 44(7), pp.678–686. DOI: 10.1016/j.futures.2012.04.007

Király, G. [2013]; Útban a fenntarthatóság felé: Az átmenetmenedzsment megközelítése. *Kovács*, Tavasz-Tél, pp.3–28.

Korten, D. C. [2009]; *Agenda for a New Economy: From Phantom Wealth to Real Wealth*. San Francisco, CA, USA: Berrett-Koehler Publishers.

Loorbach, D. [2007]; Governance for sustainability. *Sustainability: Science, Practice, & Policy*, 3(2), pp. 1-4.

Max Neef, M.A., Elizalde, A. & Hopenhayn, M. [1991]; *Human Scale Development*. New York: Apex Press.

Málovics, G. & Bajmócy, Z. [2009]; A fenntarthatóság közgazdaságtani értelmezései. *Közgazdasági Szemle*, LVI. (5), pp.464–483.

Murphy, K. [2012]; The social pillar of sustainable development: a literature review and framework for policy analysis. *Sustainability: Science, Practice, & Policy*, 8(1), pp.15–29.

Nierling, L. [2012]; “This is a bit of the good life”: Recognition of unpaid work from the perspective of degrowth. *Ecological Economics*, 84, pp.240–246. DOI: 10.1016/j.ecolecon.2011.10.030

North, P. [2010]; Eco-localisation as a progressive response to peak oil and climate change – A sympathetic critique. *Geoforum*, 41(4), pp.585–594. DOI: 10.1016/j.geoforum.2009.04.013

Pataki, Gy. & Takács-Sánta, A. (Eds.) [2004]; *Természet és gazdaság: Ökológiai közgazdaságtan szöveggyűjtemény*. Budapest: Typotex Kiadó.

Pataki, Gy. [2009]; Ecological modernisation as a paradigm of corporate sustainability; *Sustainable Development*, 17(2), pp.82-91, DOI: 10.1002/sd.403

Polányi, K. [1946]; *Origins of our time. The Great Transformation*. London, UK: Victor Gollancz Ltd.

Quist, J. & Vergragt, P. [2006]; Past and future of backcasting: The shift to stakeholder participation and a proposal for a methodological framework. *Futures*, 38(9), pp.1027–1045. DOI: 10.1016/j.futures.2006.02.010

Raskin, P.D. [2014]. The Great Transition Today: A Report from the Future. In *Great Transition Initiative: Toward a transformative Vision and Praxis*. Boston: Tellus Institute.

Rifkin, J. [1995]; *The End of Work: The Decline of the Global Labor Force and the Dawn of the Post-Market Era*. New York: Putnam Publishing Group.

Robinson, J. [2003]; Future subjunctive: backcasting as social learning. *Futures*, 35(8), pp.839–856. DOI: 10.1016/S0016-3287(03)00039-9

Røpke, I. [1999]; The dynamics of willingness to consume. *Ecological Economics*, 28, pp.399–420. DOI: 10.1016/S0921-8009(98)00107-4

Schor, J. B. [2005a]. Sustainable Consumption and Worktime Reduction. *Journal of Industrial Ecology*, 9(1-2), pp.37–50.

Sen, A. [1995]; Rationality and Social Choice. *The American Economic Review*, 85(1), pp.1–24.

Stubbs, W. & Cocklin, C. [2008]. Conceptualizing a “Sustainability Business Model.” *Organization & Environment*, 21(2), pp.103–127. DOI: 10.1177/1086026608318042

Tacconi, L. [1998]; Scientific methodology for ecological economics. *Ecological Economics*, 27(1), pp.91–105. DOI: 10.1016/S0921-8009(97)00134-1

Williams, C.C. [2008]; Re-thinking the future of work: Beyond binary hierarchies. *Futures*, 40(7), pp.653–663. DOI: 10.1016/j.futures.2007.12.003

Wright, E.O. [2012]; Transforming Capitalism through Real Utopias. *American Sociological Review*, 78(1), pp.1–25. DOI: 10.1177/0003122412468882

Zsolnai, L. [2001]; *Ökológia, gazdaság, etika*. Budapest, Hungary: Helikon Kiadó.

5. A témakörrel kapcsolatos saját (illetve társszerzős) publikációk jegyzéke

Tudományos folyóiratban megjelent cikkek

Köves, A. [2014]. Fenntarthatóság és foglalkoztatás: Mégis kinek a fenntarthatósága? *Munkaügyi Szemle*, 5, pp.9-22.

Köves, A. & Mandják, T. [2014]; Úton egy fenntartható gazdasági paradigma felé: A komplexitás befogadása a hálózati elméleteken keresztül. *Vezetéstudomány*, XLV.(7-8); pp.69-75.

Király, G., Köves, A., Pataki, Gy., & Kiss, G. [2014]; Rendszermodellezés és részvétel: egy magyar kísérlet tanulságai. *Szociológiai Szemle*, 24(2), pp.90–115.

Köves, A., Király, G., Pataki, Gy., & Balázs, B. [2013]; Transition to Sustainable Employment: Using Backcasting Technique for Designing Policies. *Managing Global Transitions*, 11(2), pp.119–139.

Köves, A., Király, G., Pataki, Gy., & Balázs, B. [2013]; Backcasting for Sustainable Employment: A Hungarian Experience. *Sustainability*, 5(7), pp.2991–3005. DOI: 10.3390/su5072991

Király, G., Pataki, Gy., Köves, A., & Balázs, B. [2013]; Models of (Future) Society: Bringing Social Theories Back In Backcasting. *Futures*, 51, pp.19-30. DOI: 10.1016/j.futures.2013.05.001

Konferencia cikkek

Király, G., Pataki, Gy., Köves, A., & Balázs, B. [2014]; Future visions and social theory. *XVIII. Szociológiai Világkongresszus* (Yokohama, Japán; 2014. július 13-19.)

Köves, A. [2014]; Back from the future: A vision of the turquoise economy. *Európai Integrál Konferencia* (Budapest, 2014. május 8-11.)

Király, G., Köves, A., Pataki, Gy., & Kiss, G. [2013]; Assessing the participatory potential of system mapping. *Útvonalak, szcenáriók és backcasting workshop az alacsony karbonkibocsátású életmóddért* (Rotterdam, Hollandia; 2013. október 7-8.)

Király, G., Pataki, Gy., Köves, A., & Balázs, B. [2013]; Models of (Future) Society: Bringing Social Theories Back in Backcasting. *Európai Szociológiai Társaság 2013. évi konferenciája* (Torino, Olaszország; 2013. augusztus 28-31.)

Köves, A., Király, G., Pataki, G., & Balázs, B. [2013]; Back from the Future: Defining Sustainable Employment through Backcasting. *Európai ökológiai közgazdászok 10. kétévenkénti konferenciája: ökológiai közgazdaságtan és intézményi dinamika* (Lille, Franciaország; 2013. július 18-21.) – Legjobb poszter díj

Köves A., Király G., Pataki Gy. & Balázs B. [2012]; Transition to sustainable employment – Using backcasting technique for designing policies. *Nemzetközi management konferencia* (Budapest; 2012. november 22-24.) – Legjobb cikk díj

Köves, A. [2012]; Thinking out of the Box: Sustainable Employment from a Different Perspective. *PhD hallgatók 8. nemzetközi konferenciája, Közgazdasági szekció* (Miskolc, 2012. augusztus 5-11.)

Köves, A., Király, G., Pataki, Gy. & Balázs, B. [2012]. Backcasting for sustainable employment. *2. Fenntarthatósági világforum*. Sustainable Development and Policy Section (online konferencia, 2012. november 1-30.)

Köves, A., Király, G. [2012]. What will work be like in the future? – Using the method of backcasting for tackling sustainable employment issues. *Konferencia a globális gazdasági válságról: következmények és kihívások* (Budapest, 2012. február 22-24.)

Köves, A. [2011]; A zöldgazdaság munkahelyteremtő ereje?. In *Fenntarthatóság és versenyképesség. LIII. Georgikon Napok, Pannon Egyetem Georgikon Kar* (Keszthely; 2011. szeptember 29-30.)

Műhelytanulmányok

György, A., Köves, A., Mózer, P., Papp, E., Simonyi, Á. & Sziklai, I. [2013]; *A magyar munkaerő-piaci intézményrendszer fejlesztéspolitikai szerepe 2014 után: nemzetközi tapasztalatok, hazai kihívások*. Nemzeti Munkaügyi Hivatal, 71 oldal

Király, G., Kiss, G., Köves, A. & Pataki, Gy. [2013]; *Nem növekedés-központú gazdaságpolitikai alternatívák: a fenntartható életmód felé való átmenet szakpolitikai lehetőségei*. Nemzeti Fenntartható Fejlődési Tanács, 126 oldal

Király, G., Köves, A., Pataki, Gy. & Balázs, B. [2012]; *A fenntartható társadalom felé való átmenet gazdaságpolitikai alternatívái - A fenntartható foglalkoztatáspolitikai alapvonalai*. Nemzeti Fenntartható Fejlődési Tanács, 118 oldal

György, A. & Köves, A. [2012]; *A Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálat fejlesztéseinek EU2020 stratégiával történő koherenciavizsgálata*. Nemzeti Foglalkoztatási Hivatal, 226 oldal